ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Πρεβεζάνικα Χρονικά

Αρ. 51-52 (2015)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 51-52 (2015)

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ
ΧΡΟΝΙΚΑ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ
Περίοδος Β΄, Έτος 32ο, Τεύχος 51-52

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ • ΙΣΤΟΡΙΑ ..... Η. ΚΑΡΑΛΗΣ, ΔΗΜ. ΔΟΝΟΣ
Γ.Ι. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ, Ε. PUJEAU, Ν.Δ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ
Ν.Α. ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, CH. GOSS, Δ. ΚΑΤΗΝΙΩΤΗΣ
ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ ..... Φ. ΒΙΤΑΛΗΣ, Ν. ΚΟΥΜΠΕΤΣΟΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ..... Ι.Ε. ΖΙΩΓΑΣ, ΣΠ. ΝΤΑΛΑΟΥΤΗΣ
Δ. ΤΣΟΥΜΕΛΕΚΑΣ
ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ .... ΣΤ. ΑΓΑΘΟΣ, Γ.Ι. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ, Α.Γ. ΤΖΟΥΡΟΣ, Ν. ΘΑΝΟΣ
ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑ ..... Δ. ΚΟΛΙΟΣ, Ι. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ • ΘΕΩΡΙΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ..... ΣΠ.Ι. ΝΤΡΙΚΟΣ, Κ. ΚΟΨΑΡΗΣ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ • ΤΕΧΝΗ ..... Ε.Π. ΣΑΡΡΗ, Μ. ΚΑΡΚΑΖΗΣ, ΓΡ. ΒΛΑΣΣΑΣ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ..... Ν.Δ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ
ΠΟΙΗΣΗ ..... Ρ. ΓΑΛΑΝΗ, Θ. ΚΑΤΩΓΙΑΝΝΗΣ, Β.Χ. ΜΠΟΤΣΙΟΣ
Α. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Π.Β. ΠΑΣΧΟΣ, Λ. ΧΑΤΖΗΘΕΟΔΩΡΟΥ

Πρέβεζα 2015

Τα χαρακτηριστικά της ανεκτικότητας στη φιλοσοφική θεώρηση του Επίκτητου

Σπυρίδων Ι. Ντρίκος

doi: 10.12681/prch.28327

Copyright © 2015, Σπυρίδων Ι. Ντρίκος

Άδεια χρήσης Creative Commons Αναφορά 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ντρίκος Σ. Ι. (2015). Τα χαρακτηριστικά της ανεκτικότητας στη φιλοσοφική θεώρηση του Επίκτητου. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, (51-52), 375–386. https://doi.org/10.12681/prch.28327

Σπυρίδων Ι. Ντρικος*

Τα χαρακτηριστικά της ανεκτικότητας στη φιλοσοφική θεώρηση του Επίκτητου+

Μελετώντας τα κείμενα, τα οποία περιγράφουν τη στωική φιλοσοφία και αναπαριστούν περιστατικά από τον βίο των εκπροσώπων της σχολής, συνάγεται αβίαστα το συμπέρασμα, πως η ανεκτικότητα αποτελεί θεμελιώδες αίτημα των στωικών και συνάμα προϋπόθεση κατάκτησης της ευδαιμονίας.[1] Αυτό είναι εμφανές ακόμη στη διήγηση που αφηγείται τη μαθητεία του ιδρυτή της σχολής, Ζήνωνα στον κυνικό φιλόσοφο Κράτη,[2]

---

* Ο Σπυρίδων Ι. Ντρίκος είναι υποψήφιος διδάκτωρ της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

+ Το παρόν άρθρο αποτελεί συνέχεια της ομότιτλης ομιλίας μου, που εκφωνήθηκε στο πλαίσιο της εκδήλωσης «Επίκτητος: Ένας στωικός φιλόσοφος στη Νικόπολη», την οποία οργάνωσε η Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας στο Νέο Αρχαιολογικό Μουσείο Νικόπολης στην Πρέβεζα, συμμετέχοντας στον εορτασμό των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς, την Κυριακή, 27 Σεπτεμβρίου 2015. Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την Εφορεία Αρχαιοτήτων Πρέβεζας για την ευκαιρία που μου παρείχε να παραθέσω τις απόψεις μου για ένα τόσο προσφιλές σε εμένα θέμα, τη φιλοσοφία του Επίκτητου. Η από μέρους της Εφορείας Αρχαιοτήτων οργάνωση της εκδήλωσης αποτελεί παράδειγμα πνευματικής προσφοράς των πολιτιστικών φορέων στις τοπικές κοινωνίες και διάνοιξης διαύλου επικοινωνίας με αυτές.

[1] Βλ. ενδεικτικά *Stoicorum veterum fragmenta* (στο εξής: *SVF*) I, 360: *τί δή σοι <Ἀρίστωνα> καταλέγοιμι; τέλος οὗτος εἶναι τὴν ἀδιαφορίαν ἔφη·* και *SVF* III, 449: *την αταραχιαν της ψυχης hoc est nihil timere nec cupere, summum bonum esse*.

[2] Σύμφωνα με τον Διογένη Λαέρτιο, ο Κράτης επιθυμώντας να βοηθήσει τον μαθητή του να απαλλαγεί από τη συστολή του, του έδωσε μια χύτρα με φακή και του ζήτησε να τη μεταφέρει μέσω του Κεραμεικού. Καθώς ο Ζήνων ντράπηκε, έκρυψε με τα ρούχα του τη χύτρα και ο Κράτης σκούντησε επίτηδες με το ραβδί του τη χύτρα με αποτέλεσμα οι φακές να ρέουν μέσα από τα ρούχα του Ζήνωνα, ο οποίος ντροπιασμένος άρχισε να τρέχει, ενώ ο δάσκαλός του του φώναζε ότι δεν του συνέβη κάτι τόσο φοβερό, ώστε να δικαιολογεί τέτοια αντίδραση: *ἐντεῦθεν ἤκουσε τοῦ Κράτητος, ἄλλως μὲν εὔτονος πρὸς φιλοσοφίαν, αἰδήμων δὲ ὡς πρὸς τὴν Κυνικὴν ἀναισχυντίαν. ὅθεν ὁ Κράτης βουλόμενος αὐτὸν καὶ τούτου θεραπεῦσαι δίδωσι χύτραν φακῆς διὰ τοῦ Κεραμεικοῦ φέρειν. ἐπεὶ δ' εἶδεν αὐτὸν αἰδούμενον καὶ περικαλύπτοντα, παίσας τῇ βακτηρίᾳ κατάγνυσι τὴν χύτραν· φεύγοντος δ' αὐτοῦ καὶ τῆς φακῆς κατὰ τῶν σκελῶν ῥεούσης, φησὶν ὁ Κράτης, «τί φεύγεις, Φοινικίδιον; οὐδὲν δεινὸν πέπονθας»*, Διογένης Λαέρτιος VII, 3.

με την οποία ουσιαστικά επισημαίνεται ο δύσβατος δρόμος για τη μετάλλαξη του φιλοσόφου, από μαθητευόμενο, σε γνήσιο αναζητητή της σοφίας. Ο συνεσταλμένος χαρακτήρας του Ζήνωνα αποτελούσε βαρίδιο για τη φιλοσοφική του πρόοδο και οι προκλήσεις του δασκάλου του τον βοήθησαν να απαλλαγεί από αυτό, αντικαθιστώντας το με τη στωική απάθεια. Αυτή η διαδικασία, βέβαια, δεν συντελέστηκε αυτόματα, αλλά αποτελεί μια διεργασία, η οποία σχετίζεται έμμεσα με τον πυρήνα της στωικής φιλοσοφίας, καθώς η απάθεια, η αδιαφορία, η αταραξία και εν τέλει η ανεκτικότητα απορρέουν από την κατανόηση των φυσικών διεργασιών.[3]

Σύμφωνα, λοιπόν, με τους στωικούς, η ανθρώπινη φύση είναι τμήμα της παγκόσμιας φύσης, η οποία καθοδηγείται και κυβερνάται από τη λογική.[4] Έτσι, ο άνθρωπος, ως έλλογο ον, συγγενεύει με τους θεούς[5] και, συνακόλουθα, οι άνθρωποι συνδέονται μεταξύ τους μέσω της κοινής λογικής φύσης τους.[6] Κύριο μέλημα του ανθρώπου πρέπει να είναι το *ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν*,[7] δηλαδή μια ζωή, η οποία θα βρίσκεται σε συμφωνία με τη λογικότητα που ενυπάρχει στη φύση του. Αυτή η στάση θα τον οδηγήσει αναμφίβολα στην αρετή και την ευδαιμονία, μέσω της επιλογής όσων αγαθών είναι σύμφωνα με τη φύση, της απόρριψης όσων την αντιστρατεύονται και της αδιαφορίας για τα υπόλοιπα.[8]

Αυτή η θέση της σχολής προέκυψε ως αποτέλεσμα στις αλλαγές που συντελούνταν στον αρχαίο κόσμο μετά την κατάλυση της πόλης-κράτους και την ανάδυση των ελληνιστικών βασιλείων αρχικά και της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας στη συνέχεια. Καθώς πλέον ο άνθρωπος δεν έχει άμεση πρόσβαση στα κέντρα εξουσίας και η μοίρα του κατοίκου μιας περιοχής της αυτοκρατορίας εξαρτάται από αποφάσεις που λαμβάνονται για αυτόν εκατοντάδες χιλιόμετρα μακριά του, από ανθρώπους που δεν τον γνωρίζουν και δεν θα γνωρίσει ποτέ στη ζωή του, η έννοια του *πολίτη* πρέπει να αναπροσδιοριστεί. Έτσι, προκύπτει ο κοσμοπολιτισμός, δηλαδή η προβολή της αρχής της φυσι-

---

[3] Ειδικότερα για την έννοια της *αταραξίας* στον Επίκτητο, βλ. ΑΛΑΤΖΟΓΛΟΥ 1997.

[4] Διογένης Λαέρτιος VII, 88: *μέρη γάρ εἰσιν αἱ ἡμέτεραι φύσεις τῆς τοῦ ὅλου. διόπερ τέλος γίνεται τὸ ἀκολούθως τῇ φύσει ζῆν, ὅπερ ἐστὶ κατά τε τὴν αὑτοῦ καὶ κατὰ τὴν τῶν ὅλων, οὐδὲν ἐνεργοῦντας ὧν ἀπαγορεύειν εἴωθεν ὁ νόμος ὁ κοινός, ὅσπερ ἐστὶν ὁ ὀρθὸς λόγος, διὰ πάντων ἐρχόμενος, ὁ αὐτὸς ὢν τῷ Διί, καθηγεμόνι τούτῳ τῆς τῶν ὄντων διοικήσεως ὄντι· εἶναι δ' αὐτὸ τοῦτο τὴν τοῦ εὐδαίμονος ἀρετὴν καὶ εὔροιαν βίου, ὅταν πάντα πράττηται κατὰ τὴν συμφωνίαν τοῦ παρ' ἑκάστῳ δαίμονος πρὸς τὴν τοῦ τῶν ὅλων διοικητοῦ βούλησιν*.

[5] Βλ. ενδεικτικά Επίκτ. *Διατρ.* Ι, α, 12 και κδ, 6, καθώς και ΙΙ, η, 10-12.

[6] Βλ. ενδεικτικά Επίκτ. *Διατρ.* Ι, η, 1: *Εἰ ταῦτά ἐστιν ἀληθῆ τὰ περὶ τῆς συγγενείας τοῦ θεοῦ καὶ ἀνθρώπων λεγόμενα ὑπὸ τῶν φιλοσόφων, τί ἄλλο ἀπολείπεται τοῖς ἀνθρώποις ἢ τὸ τοῦ Σωκράτους, μηδέποτε πρὸς τὸν πυθόμενον ποδαπός ἐστιν εἰπεῖν ὅτι Ἀθηναῖος ἢ Κορίνθιος, ἀλλ' ὅτι κόσμιος;* – Σχετικά με την αντίληψη περί ενότητας των ανθρώπων, βλ. BALDRY 1965.

[7] Διογένης Λαέρτιος VII, 87.

[8] *SVF* III, 140.

κής ισότητας των ανθρώπων και η αξίωση για κατάργηση κάθε μορφής διακρίσεων, η διαπίστωση της αρχής της πανανθρώπινης συγγένειας και η προβολή του αιτήματος της φιλίας και της φιλανθρωπίας.[9] Αυτές οι προτάσεις, πηγάζουν ακριβώς από την πεποίθηση ότι όλοι οι άνθρωποι αποτελούν τμήμα του σύμπαντος και συνδέονται με συγγενικούς δεσμούς τόσο μεταξύ τους όσο και με τους θεούς, μέσω της λογικής ψυχής που κατέχουν. Εν τέλει ο κοινωνικός τους ρόλος, όσο ενεργός και αν είναι, μένει πάντοτε προσανατολισμένος στην κατάκτηση μιας ατομικής ευδαιμονίας.

Ωστόσο, προκειμένου ο άνθρωπος να φτάσει τελικά στον στόχο του, να κατακτήσει την ευδαιμονία, πρέπει να είναι απαλλαγμένος από τα πάθη, δηλαδή να έχει καθαρή κριτική ικανότητα και να είναι κυρίαρχος του εαυτού του.[10] Οι στωικοί αναγνώριζαν όμως ότι οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων είναι πολύπλοκες και αυτό ακριβώς το γνώρισμα δημιουργεί εντάσεις, οι οποίες μπορούν να διαταράξουν την πορεία του ανθρώπου προς την ευδαιμονία.[11]

Σε αυτό ακριβώς το σημείο είναι που προβάλλει η αρχή της ανεκτικότητας, το αίτημα δηλαδή να γίνεται σεβαστή η προσωπικότητα κάθε ατόμου, καθώς, διαθέτοντας νόηση, μετέχει στη συμπαντική κοινότητα θεών και ανθρώπων και όλοι όσοι μετέχουν σε αυτήν την κοινότητα είναι ίσοι μπροστά στον νόμο της φύσης, ο οποίος ταυτίζεται με τον λόγο. Οι στωικοί βέβαια είναι ανεκτικοί απέναντι στις ανθρώπινες διαφορές μόνο, εφόσον αυτές δεν παραβιάζουν αυτόν τον φυσικό νόμο και η αντίληψή τους για την ανεκτικότητα πηγάζει περισσότερο από την ανάγκη του ατόμου να τηρεί την ψυχική του διάθεση απρόσβλητη από τις επιθέσεις του εξωτερικού κόσμου. Πρόκειται δηλαδή για μια μορφή αυτοελέγχου, με την οποία επιδιώκεται η αποτροπή αυτών των επιθέσεων προκειμένου ο άνθρωπος να εξακολουθήσει απερίσπαστος το κυνήγι της αρετής.

Ακολουθώντας τη φιλοσοφία των στωικών, ο Επίκτητος εξέφραζε αυτήν ακριβώς την ανεκτική στάση της σχολής, ενώ ταυτόχρονα δεν έπαυε να ελέγχει ως έναν βαθμό τους ακροατές του. Η δική του εκδοχή της ανεκτικότητας διαφέρει από αυτήν άλλων εκπροσώπων της σχολής, καθώς εισχωρεί εμφανώς σε αυτήν η κοινωνική του καταγωγή, και μάλιστα κάποιοι μελετητές έχουν υποστηρίξει έντονα ότι διαφαίνεται σε πολλά σημεία του λόγου του ότι η προσέγγισή του πηγάζει από την κατάσταση ανελευθερίας που έζησε.[12] Αυτή η διαφορά φαίνεται πιο έντονα αν συγκρίνουμε τον Επίκτητο με έναν άλλο στωικό φιλόσοφο, τον Μάρκο Αυρήλιο, καθώς ο ένας γεννήθηκε δούλος και ο άλλος υπήρξε αυτοκράτορας. Ωστόσο, και οι δύο οδηγήθηκαν σε παρόμοια

---

[9] Σχετικά με τον κοσμοπολιτισμό στη στοά βλ. ΔΕΛΛΗΣ 1997· STANTON 1968.
[10] *SVF* III, 448: *Φασὶ δὲ καὶ ἀπαθῆ εἶναι τὸν σοφόν, διὰ τὸ ἀνέμπτωτον εἶναι*.
[11] Βλ. ενδεικτικά και Επίκτ. *Διατρ.* IV, α, 102.
[12] FIALA 2005, 59-81.

συμπεράσματα σχετικά με την αξία του ανθρώπου, συγκλίνοντας στη σπουδαιότητα της ελευθερίας και της κυριαρχίας επί του εαυτού.[13]

Μαρτυρίες για την έμπρακτη επίδειξη αταραξίας από τον Επίκτητο παρέχει η –μάλλον πλαστή– διήγηση, που παραθέτει ο Ωριγένης, παραθέτοντας το αίτιο της χωλότητας του Επίκτητου,[14] σύμφωνα με την οποία, ο Επαφρόδιτος, όντας σκληρός αφέντης απέναντι στον φιλόσοφο, επιθυμώντας κάποτε να δοκιμάσει τις αντοχές του Επίκτητου, του έσφιγγε το πόδι, ενώ ο Επίκτητος έμενε ατάραχος και χαμογελώντας παρατηρούσε ότι το αποτέλεσμα αυτής της πρακτικής θα ήταν να σπάσει το πόδι του. Τελικά, καθώς ο Επαφρόδιτος συνέχισε να ασκεί πίεση, το πόδι του Επίκτητου έσπασε και ο φιλόσοφος αρκέστηκε να παρατηρήσει το ίδιο ατάραχος, ότι είχε προειδοποιήσει τον αφέντη του για το αποτέλεσμα της πράξης του. Ωστόσο, άλλες πιο αξιόπιστες πηγές, όπως ο Σιμπλίκιος, αναφέρουν σαφώς ότι ήταν χωλός από την παιδική του ηλικία.[15]

Στον πυρήνα της προσέγγισης του Επίκτητου βρίσκεται ο διαχωρισμός που πραγματοποιεί στα υπάρχοντα αγαθά, τα οποία διακρίνει σε δύο κατηγορίες, οι οποίες συνδέονται εν τέλει με την ηθική αξία που έχουν ή αποκτούν ανάλογα της χρήσης τους: *Αἱ ὕλαι ἀδιάφοροι, ἡ δὲ χρῆσις αὐτῶν οὐκ ἀδιάφορος*.[16] Έτσι, υπάρχουν τα αγαθά που είναι στη δύναμή μας να αποκτήσουμε και μας αφορούν άμεσα, με ηθικό τρόπο και αυτά που δεν είναι στη δύναμή μας και δεν μας αφορούν:

> *Τῶν ὄντων τὰ μέν ἐστιν ἐφ' ἡμῖν, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν. ἐφ' ἡμῖν μὲν ὑπόληψις, ὁρμή, ὄρεξις, ἔκκλισις καὶ ἑνὶ λόγῳ ὅσα ἡμέτερα ἔργα: οὐκ ἐφ' ἡμῖν δὲ τὸ σῶμα, ἡ κτῆσις, δόξαι, ἀρχαὶ καὶ ἑνὶ λόγῳ ὅσα οὐχ*

---

[13] FIALA 2005, 59-81. Άλλωστε, η απαλλαγή από τα πάθη –συνεπώς και η υιοθέτηση μιας ανεκτικής στάσης ζωής– οδηγεί στην ελευθερία, Επίκτ. *Διατρ.* IV, α, 1-6.

[14] Ωριγένης *Προς Κέλσον* Z, LIII.

[15] Επίκτ. *Έγχειρίδιον* 13. Αυτή η εκδοχή φαίνεται πιθανότερη, αν αναλογιστούμε ότι ο Επαφρόδιτος φρόντισε να λάβει φιλοσοφική παιδεία ο δούλος του, αφού μια τέτοια πρακτική συνηθιζόταν για όσους δούλους εμποδίζονταν από κάποιο ελάττωμα να προσφέρουν χειρωνακτική εργασία. Πιθανότατα, ο Επαφρόδιτος εκτίμησε ότι ο Επίκτητος θα ήταν περισσότερο αποδοτικός σαν δούλος-παιδαγωγός, παρά σαν δούλος, απασχολούμενος σε κάποια άλλη δραστηριότητα. Σχετικά με την προτίμηση των δουλοκτητών σε δούλους με αναπηρίες για τον ρόλο του παιδαγωγού, διαθέτουμε, μάλιστα, ένα ειρωνικό σχόλιο του Περικλή, ο οποίος αποδοκιμάζοντας την ανάθεση αυτού του λειτουργήματος σε βάρβαρους δούλους, καθώς τους θεωρούσε ανεπαρκείς για την ανάληψη ενός τόσο σπουδαίου έργου, βλέποντας κάποιον δούλο να τραυματίζεται άσχημα πέφτοντας από μια ελιά, δήλωσε επιθυμώντας να επισημάνει πόσο ευτελές είχε καταστεί το λειτούργημα: *νέος ἄρα παιδαγωγὸς πέφηνενι*, WEHRLI 1969, Ιερώνυμος ο Ρόδιος, Fr. 19.

[16] Επίκτ. *Διατρ.* II, β, 1. Βλ. σχετ. και Επίκτ. *Διατρ.* II, στ, 1: … *οὕτως τὸ ζῆν ἀδιάφορον, ἡ χρῆσις οὐκ ἀδιάφορος*.

ἡμέτερα ἔργα. Καὶ τὰ μὲν ἐφ' ἡμῖν ἐστι φύσει ἐλεύθερα, ἀκώλυτα, ἀπαραπόδιστα, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἀσθενῆ, δοῦλα, κωλυτά, ἀλλότρια.[17]

Συνεπώς, στην πρώτη κατηγορία εντάσσεται η χρήση των εντυπώσεων, δηλαδή ο τρόπος, με τον οποίο χρησιμοποιούμε την αντιληπτική μας ικανότητα, ενώ στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται η ζωή, το σώμα, η περιουσία, η υπόληψη κ.ά., με λίγα λόγια ό,τι δεν σχετίζεται με τη νόηση του ανθρώπου.[18] Προειδοποιεί, μάλιστα, ότι αν κάποιος θεωρήσει όσα δεν είναι στη δύναμή του σαν δικά του, αναμφίβολα θα δυστυχήσει επιχειρώντας να τα αποκτήσει ή να τα διατηρήσει:

Μέμνησο οὖν, ότι, ἐὰν τὰ φύσει δοῦλα ἐλεύθερα οἰηθῇς καὶ τὰ ἀλλότρια ἴδια, ἐμποδισθήσῃ, πενθήσεις, ταραχθήσῃ, μέμψῃ καὶ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους, ἐὰν δὲ τὸ σὸν μόνον οἰηθῇς σὸν εἶναι, τὸ δὲ ἀλλότριον, ὥσπερ ἐστίν, ἀλλότριον, οὐδείς σε ἀναγκάσει οὐδέποτε, οὐδείς σε κωλύσει, οὐ μέμψῃ οὐδένα, οὐκ ἐγκαλέσεις τινί, ἄκων πράξεις οὐδὲ ἕν, οὐδείς σε βλάψει, ἐχθρὸν οὐχ ἕξεις, οὐδὲ γὰρ βλαβερόν τι πείσῃ.[19]

Με βάση αυτόν τον διαχωρισμό θα διακηρύξει ότι αυτό, που είναι στη δύναμή μας, είναι ο εσωτερικός κόσμος του ανθρώπου, η βούλησή του, που ελέγχεται από τη λογική και είναι αναφαίρετη, άφθαρτη και οφείλει να μένει ανεπηρέαστη από οποιανδήποτε εξωτερικό παράγοντα,[20] ενώ παράλληλα συνιστά εκείνο το τμήμα του ανθρώπου, που τον συνδέει με τους θεούς.[21] Είναι μάλιστα μια δύναμη, τόσο ισχυρή, που δεν μπορεί να την εμποδίσει ούτε ο Δίας.[22] Σε αντίθεση με αυτήν, ο εξωτερικός κόσμος δεν έχει καμία αξία και ο Επίκτητος πολύ συχνά προτρέπει να αγνοούμε όλα όσα συμβαίνουν, αφού

---

[17] Επίκτ. *Ἐγχειρίδιον* 1-2. Σύμφωνα με τον Επίκτητο, η φύση του καλού και του κακού βρίσκεται στη φύση, καθώς αυτή είναι το μέτρο τής ηθικής αξίας των πραγμάτων: *ποῦ φύσις κακῶν καὶ ἀγαθῶν; οὗ καὶ ἀλήθεια. ὅπου ἀλήθεια καὶ οὗ φύσις, ἐκεῖ τὸ εὐλαβές: ὅπου ἡ ἀλήθεια, ἐκεῖ τὸ θαῤῥαλέον, ὅπου ἡ φύσις*, Επίκτ. *Διατρ.* II, β, 14.

[18] Επίκτ. *Διατρ.* II, ε, 5: *ποῦ ζητήσω τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν; ἔσω ἐν τοῖς ἐμοῖς. ἐν δὲ τοῖς ἀλλοτρίοις μηδέποτε μήτ' ἀγαθὸν ὀνομάσῃς μήτε κακὸν μήτ' ὠφέλειαν μήτε βλάβην μήτ' ἄλλο τι τῶν τοιούτων*. Βλ. και Επίκτ. *Διατρ.* IV, δ, 38-39: *Μία ὁδὸς ἐπὶ εὔροιαν … ἀπόστασις τῶν ἀπροαιρέτων*.

[19] Επίκτ. *Ἐγχειρίδιον* 3. Πρβλ. και Επίκτ. *Διατρ.* II, β, 1-7, καθώς και IV, α, 84. Σπεύδει μάλιστα να προστατεύσει τους ακροατές του, δηλώνοντας ότι το κυνήγι των εξωτερικών αγαθών οδηγεί στην υποδούλωση: *ἐὰν δὲ πρὸς τὰ ἔξω χάσκῃς, ἀνάγκη σε ἄνω καὶ κάτω κυλίεσθαι πρὸς τὸ βούλημα τοῦ κυρίου. τίς δ' ἐστὶ κύριος; ὁ τῶν ὑπὸ σοῦ τινος σπουδαζομένων ἢ ἐκκλινομένων ἔχων ἐξουσίαν*, Επίκτ. *Διατρ.* II, β, 25-26· πρβλ. και β, 10-14.

[20] Επίκτ. *Διατρ.* I, 4-7, 12-13· II, ιε, 1.

[21] Επίκτ. *Διατρ.* I, ιδ, 14: *ἀλλ' ὁ θεὸς ἔνδον ἐστὶ καὶ ὁ ὑμέτερος δαίμων ἐστίν*. Πρβλ. και I, γ, 7-9.

[22] Επίκτ. *Διατρ.* I, α, 23-24.

προέρχονται από τον εξωτερικό κόσμο και να προετοιμάζουμε την ψυχή μας να υπομένει όσα ο εξωτερικός κόσμος στέλνει εναντίον της.[23]

Η ορθή προπαρασκευή έχει μεγάλη σημασία, καθώς η ανεκτικότητα δεν είναι κάτι που προκύπτει ξαφνικά, αλλά επέρχεται ως προϊόν μελετημένων κινήσεων που θα φέρνουν πάντα τον άνθρωπο σε πλεονεκτική θέση. Δηλώνει ότι ανίκητος είναι αυτός που επιλέγει προσεκτικά σε ποιους αγώνες θα κατέβει: *Ὁ σπουδαῖος ἀήττητος: † ἢ γὰρ οὐκ ἀγωνίζεται, ὅπου μὴ κρείσσων, εἰ μὴ ὅπου κρείσσων ἐστίν*[24] και προειδοποιεί το κοινό του να ξεκαθαρίζουν μέσα τους, με τι πρόκειται να ασχοληθούν πριν αποφασίσουν να κάνουν κάτι, ώστε να μην χαλάσουν την ψυχική τους διάθεση[25] και ακόμα να επιλέγουν με σύνεση τις συναναστροφές τους.[26] Τους προτρέπει επιπλέον να κάνουν την αρχή στην προσπάθειά τους να ανέχονται τον εξωτερικό κόσμο από ασήμαντα πράγματα, αντιμετωπίζοντας κάθε ασήμαντη απώλεια σαν εμπόριο, λέγοντας μέσα τους για κάθε μικρή οικονομική ζημία που υφίστανται ότι πλήρωσαν αυτό το κόστος προκειμένου να αποκτήσουν ψυχική γαλήνη:

> *Ταύτην τὴν μελέτην ἕωθεν εἰς ἑσπέραν μελετᾶν ἔδει. ἀπὸ τῶν μικροτάτων, ἀπὸ τῶν εὐεπηρεαστοτάτων ἀρξάμενος, ἀπὸ χύτρας, ἀπὸ ποτηρίου, εἶθ' οὕτως ἐπὶ χιτωνάριον πρόσελθε, ἐπὶ κυνάριον, ἐπὶ ἱππάριον, ἐπὶ ἀγρίδιον: ἔνθεν ἐπὶ σαυτόν, τὸ σῶμα, τὰ μέρη τοῦ σώματος, τὰ τέκνα, τὴν γυναῖκα, τοὺς ἀδελφούς. πανταχοῦ περιβλέψας ἀπόῤῥιψον ἀπὸ σεαυτοῦ: κάθηρον τὰ δόγματα, μή τι προσήρτηταί σοι τῶν οὐ σῶν, μή τι συμπέφυκεν, μή τι ὀδυνήσει σ' ἀποσπώμενον. καὶ λέγε γυμναζόμενος καθ' ἡμέραν, ὡς ἐκεῖ, μὴ ὅτι φιλοσοφεῖς ἔστω φορτικὸν τὸ ὄνομά, ἀλλ' ὅτι καρπιστὴν δίδως. τοῦτο γάρ ἐστιν ἡ ταῖς ἀληθείαις ἐλευθερία.*[27]

---

[23] Επίκτ. *Διατρ.* IV, α, 81: *Καὶ ταύτην τὴν παρασκευὴν παρασκευασάμενος καὶ τὴν ἄσκησιν ἀσκήσας τὰ ἀλλότρια ἀπὸ τῶν ἰδίων διακρίνειν, τὰ κωλυτὰ ἀπὸ τῶν ἀκωλύτων*. Βλ. και Επίκτ. *Διατρ.* I, 31-32, πρβλ. και III, ι, 6, 16. Επικαλείται, μάλιστα, το παράδειγμα του Σωκράτη, αναφέροντας ότι όλη του η ζωή ουσιαστικά αποτελούσε προετοιμασία για τη δίκη του, Επίκτ. *Διατρ.* II, β, 7-9.

[24] Επίκτ. *Διατρ.* III, στ, 5.

[25] Επίκτ. *Διατρ.* III, ιε, 1-2 και III, κα.

[26] Επίκτ. *Διατρ.* IV, β.

[27] Επίκτ. *Διατρ.* IV, α, 111-113. Βλ. και: *ἄρξαι τοιγαροῦν ἀπὸ τῶν σμικρῶν. ἐκχεῖται τὸ ἐλάδιον, κλέπτεται τὸ οἰνάριον: ἐπίλεγε ὅτι «τοσούτου πωλεῖται ἀπάθεια, τοσούτου ἀταραξία»*, Επίκτ. *Ἐγχειρίδιον* 12, 2. Ο Επίκτητος πιστεύει ότι στη συνέχεια θα εφαρμόζουν αυτήν τη μέθοδο σε ζητήματα, τα οποία θεωρούνται πιο σημαντικά, με την ίδια επιτυχία: *οὕτως καὶ πρὸς τὰς φαντασίας καθ' ἡμέραν ἔδει γυμνάζεσθαι: προτείνουσι γὰρ ἡμῖν καὶ αὗται ἐρωτήματα. ὁ υἱὸς ἀπέθανε τοῦ δεῖνος. ἀπόκριναι «ἀπροαίρετον, οὐ κακόν». ὁ πατὴρ τὸν δεῖνα ἀποκληρονόμον ἀπέλ[ε]ιπεν. τί σοι δοκεῖ; «ἀπροαίρετον, οὐ κακόν.» Καῖσαρ αὐτὸν κατέκρινεν. «ἀπροαίρετον, οὐ κακόν.» ἐλυπήθη ἐπὶ τούτοις. «προαιρετικόν, κακόν.» γενναίως ὑπέμεινεν. «προαιρετικόν, ἀγαθόν»*, Επίκτ. *Διατρ.* III, η, 1-3.

Πιστεύει ότι εφόσον κάποιος είναι προετοιμασμένος να υπομένει όσα συμβαίνουν με ηρεμία, θα διατηρεί την ψυχική του ισορροπία και θα έχει πετύχει να ζει σε συμφωνία με τη φύση, δίχως να κατηγορεί κανέναν για ό,τι συμβαίνει,[28] αφού θα γνωρίζει ότι τίποτα δεν μπορεί να επηρεάσει το κυρίαρχο μέρος της ψυχής του.[29] Αν μάλιστα κατέχεται κανείς από επιθυμία να ασχοληθεί με τη φιλοσοφία, πρέπει να καταβάλει ακόμη μεγαλύτερη προσπάθεια και να είναι από πριν ετοιμασμένος ότι θα τον περιγελάσουν, αλλά οφείλει να τα ανεχτεί όλα, προσηλωμένος στον στόχο του.[30]

Υπενθυμίζει ότι αυτό που μας προκαλεί ταραχή δεν είναι το ίδιο το συμβάν που έγινε αφορμή να ταραχτούμε, αλλά η εντύπωση που έχουμε για αυτό, ότι δηλαδή είναι άσχημο:

> *Μέμνησο, ὅτι οὐχ ὁ λοιδορῶν ἢ ὁ τύπτων ὑβρίζει, ἀλλὰ τὸ δόγμα τὸ περὶ τούτων ὡς ὑβριζόντων. ὅταν οὖν ἐρεθίσῃ σέ τις, ἴσθι, ὅτι ἡ σή σε ὑπόληψις ἠρέθικε. τοιγαροῦν ἐν πρώτοις πειρῶ ὑπὸ τῆς φαντασίας μὴ συναρπασθῆναι: ἂν γὰρ ἅπαξ χρόνου καὶ διατριβῆς τύχῃς, ῥᾷον κρατήσεις σεαυτοῦ.*[31]

Σε άλλο σημείο, προτρέπει τους ακροατές του, όταν κάποιος τους φέρεται με άσχημο τρόπο ή τους κακολογεί, να ενθυμούνται ότι φέρεται με αυτόν τον τρόπο, γιατί έτσι φαίνεται σωστό σε εκείνον και ως αποτέλεσμα, θα είναι επιεικείς με το άτομο που τους προσβάλει.[32] Ακόμη, τους ενθαρρύνει να ανέ-

---

[28] Επίκτ. *Διατρ.* IV, η, 1: *Μηδέποτ' ἀπὸ τῶν κοινῶν τινα μήτ' ἐπαινέσητε μήτε ψέξητε μήτε τέχνην τινὰ ἢ ἀτεχνίαν προσμαρτυρήσητε*. Πρβλ. και Επίκτ. *Διατρ.* I, ιζ, 28, καθώς και III, ι, 13.

[29] Βλ. ενδεικτικά Επίκτ. *Διατρ.* IV, γ, 1-11: *Ἐκεῖνο πρόχειρον ἔχε, ὅταν τινὸς ἀπολείπῃ τῶν ἐκτός, τί ἀντ' αὐτοῦ περιποιῇ … οὐδ' ἂν ἀντὶ ὄνου ἵππον, οὐδ' ἀντὶ προβάτου βοῦν, οὐδ' ἀντὶ κέρματος πρᾶξιν καλήν, οὐδ' ἀντὶ ψυχρολογίας ἡσυχίαν οἵαν δεῖ, οὐδ' ἀντὶ αἰσχρολογίας αἰδῶ. τούτων μεμνημένος πανταχοῦ διασώσεις τὸ σαυτοῦ πρόσωπον οἷον ἔχειν σε δεῖ … Βλέπε καὶ τυγχάνων πάλιν ἐκείνου, τί ἀντ' αὐτοῦ λαμβάνεις. «ἐγὼ εὐκοσμίαν, ἐκεῖνος δημαρχίαν: ἐκεῖνος στρατηγίαν, ἐγὼ αἰδῶ ... τήρει τὸ ἀγαθὸν τὸ σαυτοῦ ἐν παντί, τῶν δ' ἄλλων κατὰ τὸ διδόμενον μέχρι τοῦ εὐλογιστεῖν ἐν αὐτοῖς, τούτῳ μόνῳ ἀρκούμενος*. Πρβλ. ακόμη Επίκτ. *Διατρ.* I, κθ, 1-8, καθώς και III, ι, 16.

[30] Επίκτ. *Ἐγχειρίδιον* 22.

[31] Πρβλ. και Επίκτ. *Διατρ.* III, ιη, 1-3: *Ὅταν σοί τι προσαγγελθῇ ταρακτικόν, ἐκεῖνο ἔχε πρόχειρον, ὅτι ἀγγελία περὶ οὐδενὸς προαιρετικοῦ γίνεται. μή τι γὰρ δύναταί σοί τις ἀγγεῖλαι, ὅτι κακῶς ὑπέλαβες ἢ κακῶς ὠρέχθης; – Οὐδαμῶς. – Ἀλλ' ὅτι ἀπέθανέν τις: τί οὖν πρὸς σέ; ὅτι σε κακῶς τις λέγει: τί οὖν πρὸς σέ; ὅτι ὁ πατὴρ τάδε τινὰ ἑτοιμάζεται: ἐπὶ τίνα; μή τι ἐπὶ τὴν προαίρεσιν; πόθεν δύναται; ἀλλ' ἐπὶ τὸ σωμάτιον, ἐπὶ τὸ κτησείδιον: ἐσώθης, οὐκ ἐπὶ σε*. Βλ. ακόμη Επίκτ. *Ἐγχειρίδιον* 20· πρβλ. *Ἐγχειρίδιον* 5, καθώς και *Διατρ.* II, ιστ, 22-25.

[32] Επίκτ. *Ἐγχειρίδιον* 42: *Ὅταν σέ τις κακῶς ποιῇ ἢ κακῶς λέγῃ, μέμνησο, ὅτι καθήκειν αὐτῷ οἰόμενος ποιεῖ ἢ λέγει. οὐχ οἷόν τε οὖν ἀκολουθεῖν αὐτὸν τῷ σοὶ φαινομένῳ, ἀλλὰ τῷ ἑαυτῷ, ὥστε, εἰ κακῶς αὐτῷ φαίνεται, ἐκεῖνος βλάπτεται, ὅστις καὶ ἐξηπάτηται. καὶ γὰρ τὸ ἀληθὲς συμπεπλεγμένον ἄν τις ὑπολάβῃ ψεῦδος, οὐ τὸ συμπεπλεγμένον βέβλαπται, ἀλλ' ὁ ἐξαπατηθείς.*

χονται να θεωρούνται από τους άλλους άκριτοι και ανόητοι – ως προς τα εξωτερικά αγαθά, αν βέβαια νοιάζονται για την ηθική τους προκοπή.[33] Ο άνθρωπος οφείλει να φέρεται σαν άνθρωπος και να έχει κατά νου ότι διαθέτει λογική ακόμη και αν τον αδικούν.[34] Αν σε αδικήσουν μπορείς να φέρεσαι σαν λύκος και να δαγκώνεις και να βιαιοπραγείς, αλλά δεν θα φέρεσαι σίγουρα σαν άνθρωπος:

> *πότε γὰρ ἔμαθεν ἢ παρὰ τίνι, ὅτι ἥμερόν ἐστι ζῷον, ὅτι φιλάλληλον, ὅτι μεγάλη βλάβη τῷ ἀδικοῦντι αὐτὴ ἡ ἀδικία; ταῦτα οὖν μὴ μεμαθηκὼς μηδὲ πεπεισμένος, διὰ τί μὴ ἀκολουθήσῃ τῷ φαινομένῳ συμφέροντι; «βέβληκεν ὁ γείτων λίθους». μή τι οὖν σὺ ἡμάρτηκας; «ἀλλὰ τὰ ἐν οἴκῳ κατεάγη». σὺ οὖν σκευάριον εἶ; οὔ, ἀλλὰ προαίρεσις. τί οὖν σοι δίδοται πρὸς τοῦτο; ὡς μὲν λύκῳ ἀντιδάκνειν καὶ ἄλλους πλείονας λίθους βάλλειν: ἀνθρώπῳ δ' ἐὰν ζητῇς, ἐπίσκεψαί σου τὸ ταμιεῖον, ἴδε τίνας δυνάμεις ἔχων ἐλήλυθας: μή τι τὴν θηριώδη; μή τι τὴν μνησικακητικήν;*[35]

Άλλωστε κανείς δεν διαθέτει πραγματικά τη δύναμη να προκαλέσει βλάβη ή ωφέλεια σε κάποιον δίχως τη συγκατάθεσή του: *οὐδεὶς οὖν κύριος οὔτ' ἀγαθόν μοι περιποιῆσαι οὔτε κακῷ με περιβαλεῖν, ἀλλ' ἐγὼ αὐτὸς ἐμαυτοῦ κατὰ ταῦτα ἐξουσίαν ἔχω μόνος*,[36] αφού η βούληση του κάθε ανθρώπου, η εντύπωση που έχει για τα πράγματα τα χρωματίζει με θετικό ή αρνητικό τρόπο.

Αλλού δηλώνει ότι αν κάποιος επέτρεπε στον πρώτο τυχόντα να ασκεί εξουσία στο σώμα μας θα αγανακτούσαμε, αλλά δεν αντιδρούμε με τον ίδιο τρόπο όταν διαταράσσουμε οι ίδιοι την ψυχική μας διάθεση επειδή δεν ανεχόμαστε κάποιον να μας βρίζει.[37] Επιστρατεύει ακόμη και το χιούμορ ως απάντηση στους επικριτές λέγοντας ότι αν κάποιος μας κακολογεί να απαντάμε ότι διαθέτουμε πολλά περισσότερα ψεγάδια.[38]

ἀπὸ τούτων οὖν ὁρμώμενος πρᾴως ἕξεις πρὸς τὸν λοιδοροῦντα. ἐπιφθέγγου γὰρ ἐφ' ἑκάστῳ ὅτι «ἔδοξεν αὐτῷ».

[33] Επίκτ. *Έγχειρίδιον* 13.

[34] Επίκτ. *Διατρ.* III, ι, 19-20: *οὐκ ἔδει οὕτως μοι προσενεχθῆναι τὸν ἀδελφόν. οὔ: ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἐκεῖνος ὄψεται. ἐγὼ δ', ὡς ἂν προσενεχθῇ, αὐτὸς ὡς δεῖ χρήσομαι τοῖς πρὸς ἐκεῖνον. τοῦτο γὰρ ἐμόν ἐστιν, ἐκεῖνο δ' ἀλλότριον: τοῦτο οὐδεὶς κωλῦσαι δύναται, ἐκεῖνο κωλύεται*.

[35] Επίκτ. *Διατρ.* IV, ε, 10-14· πρβλ. και Ι, γ, 7-9: *τί γάρ ἐστιν ἄλλο λοίδορος καὶ κακοήθης ἄνθρωπος ἢ ἀλώπηξ ἢ τί ἄλλο ἀτυχέστερον καὶ ταπεινότερον*, καθώς και ΙΙ, θ, 2-8 και ι, 14.

[36] Επίκτ. *Διατρ.* IV, ιβ, 8· πρβλ. και Ι, ιθ, 7: *οὐκ ἐνδέχεται τὸ φύσει ἐλεύθερον ὑπ' ἄλλου τινὸς ταραχθῆναι ἢ κωλυθῆναι πλὴν ὑφ' ἑαυτοῦ*.

[37] Επίκτ. *Έγχειρίδιον* 28: *Εἰ μὲν τὸ σῶμά σού τις ἐπέτρεπε τῷ ἀπαντήσαντι, ἠγανάκτεις ἄν: ὅτι δὲ σὺ τὴν γνώμην τὴν σεαυτοῦ ἐπιτρέπεις τῷ τυχόντι, ἵνα, ἐὰν λοιδορήσηταί σοι, ταραχθῇ ἐκείνη καὶ συγχυθῇ, οὐκ αἰσχύνῃ τούτου ἕνεκα;*

[38] Επίκτ. *Έγχειρίδιον* 33, 9.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της ανεκτικότητάς του συνιστά η άποψή του για τους εγκληματίες, οι οποίοι περιγράφονται ως άτομα που σφάλλουν σχετικά με τη φύση του καλού και του κακού και είναι χρέος όσων διαθέτουν τη σχετική γνώση να τους υποδείξουν το σφάλμα τους και να τους σωφρονίσουν. Άλλωστε, οι παράνομες πράξεις τους στρέφονται σε αδιάφορα για την ψυχή πράγματα[39] και δεν έχουν καμία επίπτωση σε όποιον έχει θέσει ως στόχο την αρετή:

> *τί ἔτι τοῖς πολλοῖς χαλεπαίνομεν; Κλέπται, φησίν, εἰσὶ καὶ λωποδύται. Τί ἐστι τὸ κλέπται καὶ λωποδύται; πεπλάνηνται περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν. χαλεπαίνειν οὖν δεῖ αὐτοῖς ἢ ἐλεεῖν αὐτούς; ἀλλὰ δεῖξον τὴν πλάνην καὶ ὄψει πῶς ἀφίστανται τῶν ἁμαρτημάτων. ἂν δὲ μὴ βλέπωσιν, οὐδὲν ἔχουσιν ἀνώτερον τοῦ δοκοῦντος αὐτοῖς.*[40]

Αλλού προτρέπει να μην επικρίνει κανείς τις δραστηριότητες των άλλων ανθρώπων και να μην κακολογεί,[41] ενώ σε άλλο σημείο ειρωνεύεται την ίδια σχολή που εκπροσωπεί, και συγκεκριμένα το στωικό δόγμα περί σοφού. Έτσι, ο Επίκτητος, ρωτά περιπαικτικά τους μαθητές του, αν ο λόγος που επικρίνουν με τόση σφοδρότητα όσους σφάλλουν σε κάτι οφείλεται στο γεγονός ότι οι ίδιοι βίωσαν αυτήν τη στιγμιαία μετάλλαξη και έγιναν απότομα σοφοί.[42] Επισημαίνει μάλιστα ότι ακόμη και από τις λοιδορίες μπορούν να προκύψουν οφέλη για τους αποδέκτες τους, αν αυτοί τις διαχειριστούν ορθά: *Ἔστιν οὖν ἀπὸ τούτων ὠφεληθῆναι; Ἀπὸ πάντων. – Καὶ ἀπὸ τοῦ λοιδοροῦντος; … εἰ δέ τις πρὸς ἀοργησίαν με γυμνάζει, οὐκ ὠφελεῖ με;*[43]

Όπως στα περισσότερα σημεία της φιλοσοφίας του, ακόμα και στο ζήτημα της ανεκτικότητας, μένει σταθερά προσηλωμένος στο πρότυπό του –και πρότυπο ουσιαστικά της στωικής φιλοσοφίας– τον Σωκράτη.[44] Επικαλείται συχνά παραδείγματα από τον βίο του, προκειμένου να περιγράψει την αδιαφο-

---

[39] Βλ. ενδεικτικά Επίκτ. *Διατρ.* III, ιγ, 17: *«τί οὖν; ἄν τις ἐπελθών μοι μόνῳ ἀποσφάξῃ με;» μωρέ, σὲ οὔ, ἀλλὰ τὸ σωμάτιον*.

[40] Επίκτ. *Διατρ.* I, ιη, 2-4. Ο Επίκτητος παρακινεί συχνά τους μαθητές του να βοηθάνε τους συνανθρώπους τους και τους προτρέπει να μην τους καταφρονούν αν αισθάνονται ότι είναι κατώτεροί τους πνευματικά, αλλά απεναντίας να προσπαθούν να τους εξυψώσουν: *ὁ δ' ὁδηγός, ὅταν λάβῃ τινὰ πλανώμενον, ἤγαγεν ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν δέουσαν, οὐχὶ καταγελάσας ἢ λοιδορησάμενος ἀπῆλθεν. καὶ σὺ δεῖξον αὐτῷ τὴν ἀλήθειαν καὶ ὄψει ὅτι ἀκολουθεῖ. μέχρι δ' ἂν οὗ μὴ δεικνύῃς, μὴ ἐκείνου καταγέλα, ἀλλὰ μᾶλλον αἰσθάνου τῆς ἀδυναμίας τῆς αὐτοῦ*, Επίκτ. *Διατρ.* II, ιβ, 3-4.

[41] Επίκτ. *Ἐγχειρίδιον* 48, 2· βλ. σχετικά και Επίκτ. *Διατρ.* III, ια, 4, καθώς και IV, δ, 46-47.

[42] Επίκτ. *Διατρ.* I, ιη, 10.

[43] Επίκτ. *Διατρ.* III, κ, 8-10.

[44] Βλ. πληροφορίες για τη σχέση ανάμεσα στον Σωκράτη και τη στοά στα ALESSE 2000· LONG 1988· 2002· ΤΣΟΥΝΑ-MCKIRAHAN 1997· ΝΤΡΙΚΟΣ 2008.

ρία του για όσα πράγματα δεν βρίσκονται στη δύναμή του και μάλιστα ως προς αυτό είναι χαρακτηριστική η φράση, με την οποία ο Αρριανός επιλέγει να κλείσει το *Εγχειρίδιον*, η οποία προέρχεται από την πλατωνική *Απολογία* και ο Σωκράτης διακηρύττει ότι οι κατήγοροί του έχουν πράγματι τη δύναμη να τον σκοτώσουν, αλλά σε καμία περίπτωση δεν διαθέτουν την ικανότητα να τον βλάψουν: *ἐμὲ δὲ Ἄνυτος καὶ Μέλιτος ἀποκτεῖναι μὲν δύνανται, βλάψαι δὲ οὔ*.[45] Σύμφωνα με τον Επίκτητο αυτά τα λόγια υποδεικνύουν ότι ο Σωκράτης γνώριζε τι ήταν στη δύναμή του και τι όχι, αφού η ζωή του, το σώμα του ήταν κάτι το οποίο εύκολα περνά στην εξουσία οποιουδήποτε παράγοντα το επιβουλευτεί, αλλά η ψυχή του, η διατήρηση της σε συμφωνία με τον νόμο της φύσης ήταν κάτι, το οποίο δεν μπορούσε να του αφαιρέσει κανείς.[46] Ακόμη και οι αναφορές του Επίκτητου στην καθημερινή ζωή του Σωκράτη δείχνουν την ανεκτικότητα του χαρακτήρα του, καθώς περιγράφει πως ανεχόταν τη σύζυγό του και τον αγνώμονα γιο του,[47] ενώ απέφευγε τις φιλονικίες και μάλιστα απέτρεπε και τους άλλους από αυτές λύνοντας αρκετές παρεξηγήσεις.[48]

Ωστόσο, η εκτίμησή του προς το πρόσωπο του Σωκράτη τον οδηγεί στην υιοθέτηση του σωκρατικού ελέγχου –έστω και σε μια παραφθαρμένη εκδοχή του– με αποτέλεσμα μια παράξενη ισορροπία ανάμεσα στην παθητική εκδοχή της ανεκτικότητας που εκφράζει και μια περισσότερο επιθετική στάση απέναντι στους ελεγχόμενους. Όμως, η υιοθέτηση του ελέγχου τελικά επιφέρει αρμονία ανάμεσα στον ατομικό χαρακτήρα της στωικής αδιαφορίας-ανοχής απέναντι σε ανθρώπους και συνθήκες και στο ενδιαφέρον για τον συνάνθρωπο. Ενώ δηλαδή η ανοχή έχει ως στόχο τη διατήρηση της προσωπικής ηρεμίας και πορείας προς την ευδαιμονία, ο έλεγχος αφορά στην επίδειξη μέριμνας για τους άλλους ανθρώπους. Ο φιλόσοφος οφείλει να ελέγχει τους ανθρώπους προκειμένου να τους προφυλάσσει από σφάλματα: *πῶς δὲ καὶ ὠμόν ἐστι πρὸς αὐτόν σε τὸ περιιδεῖν ἀνεπανόρθωτον*.[49] Έτσι, ο Επίκτητος

---

[45] Επίκτ. *Έγχειρίδιον* 53, 3.

[46] Επίκτ. *Διατρ.* Ι, κθ, 15-20· πρβλ. και ΙΙ, β, 15-16. Ο Σωκράτης διακηρύττει μάλιστα στο δικαστήριο ότι δεν πρόκειται να παύσει την ελεγκτική του δραστηριότητα: *ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς δικαστὰς τί λέγει; «ἄν μ' ἀφῆτε», φησίν, «ἐπὶ τούτοις, ἵνα μηκέτι ταῦτα πράσσω ἃ νῦν, οὐκ ἀνέξομαι οὐδ' ἀνήσω: ἀλλὰ καὶ νέῳ καὶ πρεσβυτέρῳ καὶ ἁπλῶς ἀεὶ τῷ ἐντυγχάνοντι προσελθὼν πεύσομαι ταῦτα ἃ καὶ νῦν πυνθάνομαι, πολὺ δὲ μάλιστα ὑμῶν, φησί, τῶν πολιτῶν, ὅτι ἐγγυτέρω μου γένει ἐστέ*, Επίκτ. *Διατρ.* ΙΙΙ, α, 19-20.

[47] Επίκτ. *Διατρ.* IV, ε, 1-3, 33.

[48] Επίκτ. *Διατρ.* ΙΙ, ιβ, 14-16.

[49] Επίκτ. *Διατρ.* ΙΙΙ, α, 11. Ο Επίκτητος ελέγχει συχνά την πλατωνική Ακαδημία (Ι, ε· ΙΙ, κ), τους επικούρειους (Ι, κ, 17· Ι, κγ· ΙΙ, κ), τους σχολαστικούς (ΙΙ, ιθ), ακόμη και τους επίδοξους στωικούς (ΙΙ, ιθ, 24-25). Επικρίνει ακόμη εκείνους που επιθυμούν όσα δεν βρίσκονται στην ανθρώπινη φύση (Ι, κδ, 17-20· Ι, κε), τους μοιχούς (ΙΙ, δ), όσους επιθυμούν να επισκεφθούν μνημεία και διάφορους τόπους, θεωρώντας συμφορά την αδυναμία επίτευξης αυτού του σκοπού (Ι, στ, 23), όσους επιθυμούν να απολαμβάνουν τον θαυμασμό των άλ-

ελέγχει τους μαθητές του για την έλλειψη πυγμής στην υπεράσπιση των θέσεών τους,[50] ελέγχει τον έπαρχο της Ηπείρου για την ανάρμοστη και αλαζονική συμπεριφορά του σε θεατρικούς αγώνες,[51] τους επίδοξους φιλοσόφους, οι οποίοι έχοντας μια εξιδανικευμένη εικόνα για το αντικείμενο, επιδιώκουν τη δόξα ή τον πλούτο αντί για τη σοφία.[52] Αυτή η διαδικασία θα ωθεί τους ανθρώπους στον αυτοέλεγχο και την αναζήτηση της γνώσης.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η αντίληψη του Επίκτητου για την ανεκτικότητα βρίσκεται στενά συνδεδεμένη με την κυρίαρχη σχετική αντίληψη της σχολής, στην οποία ανήκει, αν και φαίνεται σε αυτήν και η επίδραση της κοινωνικής του καταγωγής, καθώς υιοθετεί –έστω και φαινομενικά, μια πιο αμυντική– υποτακτική στάση στη βούληση των άλλων. Σχετίζεται, επίσης, με το φιλοσοφικό του πρότυπο, τον Σωκράτη, με αποτέλεσμα τη συνύπαρξη της ανεκτικότητας με τον σωκρατικό έλεγχο, ο οποίος μετριάζει την αδιαφορία για τις εξωτερικές συνθήκες και ειδικά τα ανθρώπινα με την επίδειξη ενδιαφέροντος για τις ανθρώπινες υποθέσεις. Εν τέλει, γίνεται εμφανές ότι η ανοχή συνιστά ένα ακόμη εφόδιο κατάκτησης της ευδαιμονίας και θεμελιώνεται στην πεποίθηση ότι ο εσωτερικός κόσμος του ανθρώπου συνιστά το πιο σημαντικό περιουσιακό στοιχείο του.

λων (I, κα), τους αναίσχυντους (IV, θ, 6-10), και όσους δεν φροντίζουν την προσωπική τους υγιεινή (IV, ια). Μεταχειρίζεται επίσης τον έλεγχο προκειμένου να αποτρέψει έναν επίδοξο αυτόχειρα φίλο του (II, ιε, 4-13), κάποιον τον οποίο δεν θεωρεί άξιο να ασχοληθεί με τη φιλοσοφία (II, κδ, 27-29), έναν νεαρό σπουδαστή με περίτεχνη κόμη (III, α, 1-15), ενώ επικαλείται ακόμη και τον Διογένη, ως υπόδειγμα εξάσκησης του ελέγχου (IV, α, 114-118) και ελέγχει ακόμη και τον ίδιον τον εαυτό του (I, ζ, 33).

[50] Επίκτ. *Διατρ.* III, ιστ, 5-7: (ενν. *ἔχει τις ὑμῶν*) … *οἵαν εἶχεν δύναμιν Σωκράτης, ὥστ' ἐν πάσῃ συμ<περι>φορᾷ ἄγειν ἐπὶ τὸ αὑτοῦ τοὺς συνόντας; πόθεν ὑμῖν; ἀλλ' ἀνάγκη ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν ὑμᾶς περιάγεσθαι Διὰ τί οὖν ἐκεῖνοι ὑμῶν ἰσχυρότεροι; ὅτι ἐκεῖνοι μὲν τὰ σαπρὰ ταῦτα ἀπὸ δογμάτων λαλοῦσιν, ὑμεῖς δὲ τὰ κομψὰ ἀπὸ τῶν χειλῶν· διὰ τοῦτο ἄτονά ἐστι καὶ νεκρά, καὶ σικχᾶναι ἔστιν ἀκούοντα ὑμῶν τοὺς προτρεπτικοὺς καὶ τὴν ἀρετὴν τὴν ταλαίπωρον, ἢ ἄνω κάτω θρυλεῖται οὕτως ὑμᾶς οἱ ἰδιῶται νικῶσιν*. Πρβλ. και III, ιε, 6.

[51] Επίκτ. *Διατρ.* III, δ.

[52] Βλ. σχετικά Επίκτ. *Διατρ.* II, δ, 10-11· IV, η, 15-16, 34.

Βιβλιογραφία

ΑΛΑΤΖΟΓΛΟΥ Γρ., 1997, Η έννοια της αταραξίας στον Επίκτητο και στον Δημόκριτο, στο: Χ.Α. ΤΕΖΑΣ (Επιμ.), *Επίκτητος. Η ζωή και το έργο του. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (Πρέβεζα, 17-19 Ιουνίου 1994)*, Πρέβεζα, 11-18

ALESSE F., 2000, *La Stoa e la tradizione socratica*, Napoli

BALDRY H.C., 1965, *The Idea of Unity of Mankind in Greek Thought*, Cambridge

ΔΕΛΛΗΣ Ι.Γ., 1997, Η ιδέα του κοσμοπολιτισμού στη σκέψη του Επίκτητου, στο: Χ.Α. ΤΕΖΑΣ (Επιμ.), *Επίκτητος. Η ζωή και το έργο του. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (Πρέβεζα, 17-19 Ιουνίου 1994)*, Πρέβεζα, 71-78

FIALA A., 2005, *Tolerance and the Ethical Life*, London – New York

LONG A.A., 1988, Socrates in Hellenistic Philosophy, *Classical Quarterly* 38, 150-171

LONG A.A., 2002, *Epictetus: A Stoic and Socratic Guide to Life*, Oxford

ΝΤΡΙΚΟΣ Σπ., 2008, *Ο Σωκράτης και η Στοά. Η περίπτωση του Επίκτητου*, Ιωάννινα (αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία)

STANTON G.R., 1968, The Cosmopolitan Ideas of Epictetus and Marcus Aurelius, *Phronesis* 13, 183-195

ΤΣΟΥΝΑ-MCKIRAHAN Β., 1997, Οι Σωκρατικοί φιλόσοφοι και ο Επίκτητος, στο: Χ.Α. ΤΕΖΑΣ (Επιμ.), *Επίκτητος. Η ζωή και το έργο του. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου (Πρέβεζα, 17-19 Ιουνίου 1994)*, Πρέβεζα, 19-29

WEHRLI F., 1969, *Die Schule des Aristoteles. Texte und Kommentar, X: Hieronymos von Rhodos, Kritolaos und seine Schüler*, Basel – Stuttgart